

Reactie vanuit de praktijk op het themanummer “Kinderen, jongeren, seksualiteit en opvoeding”

Nice to know or Need to know? Oftewel: wat heeft de praktijk aan onderzoek en aan deze onderzoeken in het bijzonder?

Sanderijn van der Doef

De meeste mensen denken dat het werken in de praktijk van de seksuele voorlichting vooral heel creatief is. Dat was het zeker toen ik in 1989 voor het eerst als onderwijsonderzoeker kennismaakte met het voorlichtingswerk bij de Rutgers Stichting. En omdat ik mijn eigen creativiteit niet kwijt kon in mijn werk als onderzoeker besloot ik de stap naar de praktijk te maken. Ik heb er geen seconde spijt van gehad. Maar de praktijk van de seksuele voorlichting is meer dan alleen maar creatief bezig zijn. Sterker nog, in de loop der jaren heb ik geleerd dat mijn meest creatieve producten niet bepaald de meest effectieve zijn geweest. Maar dat was toen minder belangrijk.

Waar gaat het om bij seksuele voorlichting? *“Sexuality education is an integral element of health education and health promotion. In addition to information on biological facts and methods of contraception, sexuality education in its broader sense also includes supportive guidance and the promotion of competence in the development of attitudes and behavioural patterns related to sexuality. Comprehensive sexuality education must equip young people with the knowledge, skills, attitudes and values they need to determine and enjoy their sexuality – physically and emotionally,*

S. van der Doef, is psycholoog en seksuoloog en werkzaam voor de World Population Foundation te Utrecht.

Correspondentieadres: **S. van der Doef**, WPF, Vinkenburgstraat 2a, 3512 AB Utrecht. E-mail: S.VanderDoef@wpf.org.

individually and in relationships. It views sexuality holistically and within the context of emotional and social development. Information is not enough. Young people need to be given the opportunity to acquire essential life skills and develop positive attitudes and values. (IPPF, 2006). Deze definitie in 2006 geformuleerd door de IPPF (International Planned Parenthood Federation), die inhoudelijk zeer bepalend is voor het werk van de seksuele voorlichters, geeft duidelijk aan dat seksuele voorlichting een veel bredere inhoud heeft dan alleen het overbrengen van biologische feiten. Om die reden spreken we in Nederland liever van ‘seksuele en relationele vorming’ (SRV). Binnen SRV gaat het om het ondersteunen en begeleiden van kinderen en jongeren in hun seksuele ontwikkeling, hen voorzien van de kennis, vaardigheden, attitudes en waarden die zij nodig hebben om zelf beslissingen te kunnen nemen op het gebied van seksualiteit zodat zij in staat zijn te genieten van seksualiteit, fysiek en emotioneel, individueel en in relaties. Om zo’n doelstelling te bereiken, kom je er niet met alleen wat creatieve oplossingen. Het is duidelijk dat hiervoor onderzoeksgegevens nodig zijn. Bij elke interventie, bij elk voorlichtingsprogramma, bij elke boodschap die aan jongeren wordt gegeven zou de voorlichter zich o.a. moeten afvragen: wat bereiken we hiermee, is dit wat jongeren willen, weten we of dit programma werkt, wat voor effect heeft het als we deze boodschap op deze manier overbrengen?

De roep om evidence-based te werken is de afgelopen jaren, ook in voorlichtingsland, steeds luider geworden. Niet alleen maar om geldverspilling tegen te gaan maar vooral omdat met de komst van Aids de mogelijke problemen voortvloeiend uit onveilig seksueel gedrag ineens levensbedreigend werden. Wat werkt nu echt om te zorgen dat jongeren op een prettige maar ook verantwoordelijke manier met seks omgaan? De enige manier om antwoord te krijgen op deze vraag is om te kijken naar onderzoeksgegevens. Zijn er onderzoeksgegevens bekend over effectieve manieren om jongeren voor te lichten? Wat kunnen we gebruiken uit theoretische inzichten uit de ontwikkelingspsychologie, de pedagogiek of andere menswetenschappen, om onze voorlichtingsinterventies te verbeteren? Vanuit deze gedachten ontstond in de jaren 90 de evidence-based protocollen, zoals Preffi en Intervention Mapping, die interventie ontwikkelaars ondersteunden, gebruikmakend van onderzoeksgegevens. Zonder gebruik te maken van deze protocollen of modellen, is het onmogelijk om een interventie te ontwikkelen over seksualiteit zonder enige garantie te kunnen geven op effectiviteit. Uitvoerders van interventies (en dat hoeven niet altijd ook de interventie ontwikkelaars te zijn) weten dat en zouden daar ook meer alert op kunnen zijn. Is dit nieuwe voorlichtingsprogramma gebaseerd op onderzoeksgegevens en ook getoetst op effectiviteit? Door dergelijke eisen te stellen aan nieuw voorlichtingsmateriaal worden onderzoekers op hun beurt aangezet meer rekening te houden met de praktijk. Meer samenwerking tussen wetenschap en praktijk is daarom onontbeerlijk. Niet alleen omdat de praktijk meer vraagt om evidence-based materiaal. Ook onderzoekers zouden zich in hun werk meer af moeten vragen: wat heeft de praktijk hier aan; need to know or nice to know?

Laat ik eerst enige duidelijkheid geven over wat ik bedoel met de praktijk van de seksuele en relationele vorming. Tot deze praktijk reken ik een ieder die zich bezighoudt met uitvoering, ontwikkeling en beleid gericht op de seksuele gezondheid van kinderen en jongeren. Concreet kunnen dat leerkrachten zijn in het basis- en voortgezet onderwijs. Maar ook ouders en anderen opvoeders zoals groepsleidsters of jeugdleiders. Dit zijn voornamelijk de uitvoerders, de overbrengers van de boodschappen. Daarnaast horen de opleiders van deze uitvoerders ook tot de praktijk: de lerarenopleidingen, opleidingen in het mbo, hbo en op universitair niveau. Dan is er de groep ontwikkelaars. Een diverse groep, variërend van uitgever van algemene schoolboeken tot gespecialiseerde instituten. En ten slotte zijn er nog de mensen die werken op beleidsniveau: de beleidsmakers die beslissingen kunnen nemen over de manier waarop SRV bij de doelgroep terecht komt.

Wat heeft de praktijk aan de onderzoeken, die in het vorige themanummer gepresenteerd zijn? Laat ik voorop stellen dat alle artikelen stuk voor stuk waardevol zijn voor de praktijk. Ik zal daar straks meer over uitweiden. Duidelijk is dat sommige auteurs meer te maken hebben met en dichter bij de praktijk staan dan anderen. Dat is te merken aan bijvoorbeeld de conclusies of aanbevelingen. Het is duidelijk dat deze onderzoekers ofwel nauw samenwerken met de praktijk ofwel een onderzoeksvraag uit de praktijk hebben gekregen.

Het eerste artikel betreft een literatuurstudie van De Graaf, Vanwesenbeeck, Woertman en Meeus (2009) over de opvoeding en seksuele ontwikkeling van adolescenten. Een van de meest intrigerende en bijzondere uitkomsten van het in 2006 zo belangrijke onderzoek 'Seks onder je 25e' (De Graaf, Meijer, Poelman & Vanwesenbeeck, 2005), was het gegeven dat Nederlandse jongeren afkomstig uit een 'warm nest' op seksueel gebied beter functioneerden dan jongeren zonder dat 'warme nest'. Dit gegeven is door de auteurs in deze literatuurstudie nader onderzocht. Er wordt in bestaand empirisch onderzoek gezocht naar de samenhang tussen enerzijds drie dimensies van opvoeding, te weten: steun, controle en kennis van het doen het laten van het kind, en anderzijds bepaalde aspecten van de seksuele ontwikkelingen van adolescenten. Steun en kennis van het doen het laten van je kind, evenals een bepaalde mate van controle, hebben in de meeste studies een duidelijk effect op het aantal seksuele ervaringen en met name de leeftijd van de eerste geslachtsgemeenschap. Maar ook bleken deze opvoedingsaspecten een gunstige rol te spelen bij anticonceptiegebruik en het voorkomen van seksuele gezondheidsproblemen. Waarmee kun je ouders meer een plezier doen dan met dit soort gegevens? De onderzoekers merken aan het eind van hun artikel op dat deze gegevens niet duidelijk maken hoe deze verbanden verklaard kunnen worden. Is dit voorbeeldige gedrag van de kinderen een gevolg van het opvoedgedrag van de ouders? Of willen kinderen die een goede band met hun ouders hebben meer voldoen aan de verwachtingen van hun ouders? Of wordt de band tussen ouders en kinderen per definitie slechter zodra kinderen seksueel actief worden, ondanks hun warme

nest? Wezenlijke vragen voor onderzoekers, maar voor de praktijk niet essentieel. Belangrijkste aanknopingspunt is de boodschap die aan ouders kan worden meegegeven: "Ouders, een betrokken opvoeding waarin je je kind steunt als het jou nodig heeft, kennis hebt over zijn doen en laten en regels stelt die voor zijn leeftijd redelijk zijn, zijn belangrijk in de seksuele ontwikkeling van je kind". Vervolgens heeft de praktijk de volgende vraag: hoe leren we ouders van hun gezin een warm nest te maken? Praktijkmensen staan te popelen om hiermee aan de slag te gaan maar hebben bij de ontwikkeling van interventies de onderzoekers nodig. Zo zullen interventieontwikkelaars bijvoorbeeld willen weten op welke leeftijd ouders hiermee het beste kunnen beginnen (in de puberteit of daarvoor?). Ook zullen zij zich afvragen of alle drie de componenten even belangrijk zijn of is een interventie die één van de drie bij ouders stimuleert voldoende?

In het tweede artikel presenteren Zwiep en Colegem (2009) de resultaten van een pilotonderzoek onder leidsters in de kinderopvang. Dat de seksuele ontwikkeling al vanaf de geboorte begint is iets dat in mijn hele werk de kerngedachte is. Dat betekent dat de seksuele opvoeding dan ook al vanaf dat moment start, vaak zonder dat opvoeders zich daar bewust van zijn. Dat de manier waarop een ouder of andere opvoeder non-verbaal (en langzaam maar zeker naar mate het kind ouder wordt steeds meer verbaal) boodschappen geven over seksualiteit en relaties bepalen voor een groot deel de manier waarop een kind zich seksueel ontwikkelt. Naast de ouder zijn andere opvoeders ook belangrijk, zoals de leidsters in de kinderopvang. Enkele dagen per week nemen zij in de eerste levensjaren van een kind de opvoeding tijdens kantooruren over van de ouders. Welke boodschappen geven leidsters over seksualiteit en relaties? En komen die overeen met die van de ouders? Zijn leidsters zich bewust van de impact van hun verbale en non-verbale gedrag op de seksuele ontwikkeling van kinderen? Dat het onderzoek van Zwiep en Colegem (2009) relevant is voor de praktijk moge evident zijn. Uit de analyse van de interviews blijkt dat de leidsters behoefte hebben aan deskundige begeleiding, meer informatie over hoe zij behoren te handelen. Het ontbreekt in instellingen aan een beleidskader over dit onderwerp waarbinnen gehandeld kan worden. Het is duidelijk: werk aan de winkel voor de praktijkmensen. In dit geval de ontwikkelaars en opleiders van professionals alsook de managers van de instellingen voor kinderopvang. Ondersteuning van deze praktijkmensen door specifieke deskundigen op het terrein van de seksuele ontwikkeling van kinderen (zoals bijvoorbeeld bovengenoemde onderzoekers) lijkt mij hierbij heel belangrijk.

Het artikel 'Seksuele vorming en de persoonlijkheid van de leraar' van Timmerman (2009) is een mooi voorbeeld van een studie waar eerst gekeken wordt naar wat jongeren zelf willen. Jongeren blijken graag seksuele voorlichting op school te willen krijgen maar hebben wat betreft de onderwerpen ook een duidelijke voorkeur voor de sociaal-emotionele onderwerpen. En dat blijken nu juist de

onderwerpen waar niet alle (van de twintig) ondervraagde leerkrachten zich capabel toe voelen. Een open docceerstijl (die samenhangt met een overeenkomstige open persoonlijkheid) blijkt gunstiger te zijn bij het geven van seksuele vorming. De auteur geeft waardevolle aanbevelingen voor de lerarenopleidingen. Daar zou meer aandacht besteed moeten worden aan de impact van persoonlijke ervaringen op de docceerstijl van de aankomende docenten. Ook zou er in de opleidingen meer aandacht moeten zijn voor de leefwereld van jongeren; dat is geen overbodige luxe. Gelukkig is er vorig jaar een belangrijk HBO studieboek verschenen over dit onderwerp. De belangrijkste boodschap voor mij uit dit onderzoek is gericht aan onderzoekers (maar ook aan leerkrachten): betrek jongeren zelf meer bij het werk van de seksuele voorlichting, of dat nu onderzoek betreft, ontwikkeling van lesmateriaal of didactische methoden, of uitvoering.

In het artikel 'Seksuele en relationele vorming in het voortgezet onderwijs' van Van de Bongardt, Mouthaan en Bos (2009) wordt ook een onderzoek onder leraren in het voortgezet onderwijs gepresenteerd. Sinds halverwege de jaren '90 behoren de onderwerpen seksualiteit en relaties tot de kerndoelen binnen de vakken biologie en maatschappijleer in het voortgezet onderwijs. Dat betekent dat elke leerling in het voortgezet onderwijs op enig moment in zijn middelbare schoolcarrière te maken krijgt met deze onderwerpen. Maar al lange tijd wordt de vraag gesteld (vanuit de praktijk zelf): 'Gezien het feit dat de seksuele gezondheid van jongeren op sommige punten nog te wensen overlaat terwijl er inmiddels wel een aantal evidence-based programma's zijn ontwikkeld, zou het misschien kunnen zijn dat niet alle leerkrachten over voldoende vaardigheden of competenties beschikken om die programma's goed over te brengen aan de doelgroep?' En vervolgens rijst de vraag of leerkrachten niet al in hun opleiding ondersteund moeten worden in het leren van deze vaardigheden om straks effectief SRV te kunnen geven.

In het artikel van Van de Bongardt (2009) en anderen is een aanzet gegeven om hierop een antwoord te geven. Er is gesproken met een (weliswaar kleine) groep docenten over allerlei aspecten die te maken hebben met hun lessen over seksualiteit en relaties. Waar lopen ze tegenaan, waar richten zij zich op, welke onderwerpen zijn moeilijk, welke juist niet, enzovoort? De auteurs eindigen met de suggestie dat 'meer aandacht voor de competenties van docenten seksuele en relationele vorming binnen de lerarenopleidingen een eerste goede stap zou zijn richting het verbeteren van de kwaliteit van seksuele en relationele vorming in het Nederlandse voortgezet onderwijs'. De praktijk zal hier uiteraard heel blij mee zijn en hoopt dat deze eerste stap dan ook zal leiden tot de ontwikkeling van een module 'seksuele en relationele vorming' welke in de lerarenopleidingen voor alle vakken die met het onderwerp seksualiteit en relaties te maken hebben, een structureel onderdeel uitmaakt. Wie zou zo'n module dan het beste kunnen ontwikkelen? De praktijk zelf of juist de onderzoekers? In dit geval zou naar mijn mening het meest effectief zijn als de interventie

ontwikkeld wordt door een 'ontwikkelgroep' waarin zowel praktijk als onderzoek zitting hebben. Samenwerking tussen praktijk en onderzoek bij interventie ontwikkeling is juist nodig om tot meer effectiviteit te komen.

Het meest interessante artikel bewaar ik voor het laatst. In 'Waarom zijn seksuele contacten tussen volwassenen en kinderen moreel verkeerd?' beredeneert Steutel (2009) op een buitengewoon interessante manier, gebruik makend van veel evidence om zijn beweringen te onderbouwen, waarom het moreel verkeerd is als een volwassene met een kind seksueel contact heeft. Steutel (2009) bespreekt twee veelvoorkomende antwoorden op de vraag waarom seks tussen een kind en een volwassene verkeerd is: 1. omdat het schadelijk zou zijn voor het kind en 2. Omdat een kind niet in staat is op een geldige manier in te stemmen met de seks (een kind kan wel 'ja' zeggen, maar beseft hij wel waar hij 'ja' tegen zegt?). Maar redeneert Steutel vervolgens, stel dat een kind geheel vrijwillig toestemt en dat zijn ouders eveneens hierin toestemmen, dan gaan beide argumenten (dat het schadelijk zou zijn en dat kinderen niet capabel zijn om zelf in te stemmen) niet meer op. Is in dat geval seks tussen een volwassene en een kind wel acceptabel? Nee, legt Steutel uit omdat gewetensvolle ouders de plicht hebben om de belangen van het kind te beschermen en te bevorderen. En als ouders gewetensvol in het belang van hun kind handelen is het niet aanmerkelijk te veronderstellen dat zij toestemming geven.

Waarom ik zo blij ben met dit artikel is omdat in de praktijk van de seksuele en relationele vorming soms op zeer ondoordachte wijze simplistisch en emotioneel wordt gereageerd als het gesprek op dit onderwerp terecht komt. Zelfs professionele seksuologen kunnen bij dit onderwerp ineens heftig emotioneel reageren, terwijl ik juist zo'n behoefte heb om mijn opvatting dat seksuele contacten tussen volwassenen en kinderen schadelijk zijn voor de ontwikkeling van het kind zou willen onderbouwen met onderzoeksgegevens die ook tegen opmerkingen kunnen ondergraven. Dank daarvoor onderzoeker. Alhoewel de meeste mensen in de praktijk slechts zullen denken bij dit artikel: ja, dat wisten we toch al? Voor hen is de uitkomst zo evident dat de rest van het artikel hoogstens 'nice to know' is.

Terug naar het begin. Heeft de praktijk van de seksuele voorlichting baat bij onderzoek en deze gepresenteerde onderzoeken in het bijzonder? Laat het duidelijk zijn dat de praktijk grote behoefte heeft aan onderzoek. De altijd wat gespannen relatie tussen onderzoek en praktijk zou beter op elkaar ingespeeld moeten zijn. Ik zou willen pleiten voor een jaarlijks terugkerende ontmoeting tussen praktijk en onderzoek waar vertegenwoordigers van beide werkvelden elkaar wensen voorleggen en afspraken maken hoe de samenwerking geoptimaliseerd zou kunnen worden. Met als streven onderzoeksuitkomsten die voor de praktijk niet alleen 'nice to know' zijn maar echt 'need to know'.

Literatuur

- De Graaf, H., Vanwesenbeeck, I., Woertman, L., & Meeus, W. (2009). Opvoeding en seksuele ontwikkeling van adolescenten: Een literatuurstudie. *Pedagogiek*, 29, 10-31.
- De Graaf, H., Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25°. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Utrecht: Uitgeverij Eburon.
- IPPF (2006). *Framework for comprehensive sexuality education*. London: International Planned Parenthood Federation.
- Sleutel, J. (2009). Seks tussen volwassenen en kinderen – wat is daar mis mee? *Pedagogiek*, 29, 78-94.
- Timmerman, G. (2009). Seksuele vorming en de persoonlijkheid van de leraar. *Pedagogiek*, 29, 45-59.
- Van de Bongordt, D., Mouthaan, I., & Bos, H. (2009). Seksuele en relationele vorming in het voortgezet onderwijs. *Pedagogiek*, 29, 60-77.
- Zwiep, C., & Colegem, G. (2009). Seksualiteit in de kinderopvang. De invloed van leidsters op de seksuele ontwikkeling. *Pedagogiek*, 29, 32-44.